

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 340.15:349.412.4(497.4–89)"13/15"

Prejeto: 20. 4. 2010

Andrej Nared

dr. zgodovinskih znanosti, višji svetovalec – arhivist, Arhiv Republike Slovenije, Zvezdarska 1, SI-1127 Ljubljana
e-pošta: andrej.nared@gov.si

Privilegijsko pravo grofije v Marki in Metliki

IZVLEČEK

Prispevek predstavlja privilegijske listine grofije v Marki in Metliki, tj. zaokroženega kompleksa zemljiških gospodstev, gradov in pravic, ki so ga goriški grofje do sredine 14. stoletja zgradili na Dolenjskem in v Beli krajini. Grofija je po izumrtju istrske veje goriških grofov (1374) kot samostojna deželica prešla pod Habsburžane, ki so jo postopoma trdneje povezali z ožjo Kranjsko. Poseben pravni položaj grofije in njenega plemstva je temeljil na privilegiju iz leta 1365, ki je v prispevku podrobneje predstavljen. Podan je pregled vseh kasnejših potrditev tega privilegija, ki so jih deželni knezi izstavili ob dednih poklonitvah. Še leta 1567 je nadvojvoda Karel II. »metliške« privilegije potrdil ločeno od kranjskih, leta 1593 pa je cesar Rudolf II. v skupni potrditvi združil privilegije za Kranjsko, Marko in Metliko ter habsburško Istro. Kneževina Kranjska s priključenimi gospodstvi se je tako tudi na simbolni ravni združila v eno deželo.

KLJUČNE BESEDE

deželni privilegiji, deželni stanovi, deželno plemstvo, deželno pravo, grofija v Marki in Metliki, Kranjska

ABSTRACT

PRIVILEGE LAW OF THE COUNTY IN THE WINDIC MARCH AND METLIKA

The paper presents the privileges of the County in the Windic March and Metlika, i.e. the extensive conglomerate of feudal estates, castles and rights in Lower Carniola and White Carniola, which the Counts of Gorizia had accumulated by the mid-14th century. After the Istrian line of the Counts of Gorizia became extinct (1374), the county passed into the hands of the Habsburgs as a small autonomous province and was gradually incorporated into Carniola proper. The specific position of the county and its nobility arose from the privilege of 1365, which is exhaustively presented here. The paper also provides an overview of subsequent confirmations of the privilege that were issued by provincial dukes during the ceremony of hereditary homage. While Archduke Karl II still confirmed the »Metlika« privileges separately from their Carniolan counterparts in 1567, Emperor Rudolf II issued a joint confirmation in 1593, combining the privileges for Carniola, the Windic March and Metlika, and the Habsburg Istria. The Duchy of Carniola and the annexed feudal estates were thus also merged into a single province on a symbolical level.

KEY WORDS

provincial privileges, provincial estates, provincial nobility, provincial law, County in the Windic March and Metlika, Carniola

Grofijska v Marki in Metliki

Habsburška dežela Kranjska, kot jo poznamo od zgodnjega novega veka naprej, je poleg ožje Kranjske z Marko (od leta 1364 naprej vojvodine) obsegala dediščino goriških grofov na Dolenjskem, v Beli krajini in osrednji Istri ter nekdanjo devinsko-wallseejsko posest na Krasu in ob Kvarnerskem zalivu. Govorimo o deželi Kranjski s priključenimi gospodstvi Slovensko marko, Metliko, Istro in Krasom. Poleg najpogostejšega izraza »priključena gospodstva« (*angerichten herrschaften*) je v virih govor o »pripadajočih« (*angehörigen*), pa tudi »privešenih« (*anhangenden*) ali »prislonjenih« (*angelegen*) gospodstvih.¹ O precej zapletenem sestavljanju takšne Kranjske gotovo še ni bila napisana zadnja razprava. Dosedanje vedenje še vedno temelji predvsem na znameniti razpravi Ljudmila Hauptmanna iz leta 1929.²

Sredi 14. stoletja se je za kompleks posesti, pravic in deželskih sodišč, ki so jih imeli goriški grofje na Dolenjskem in v Beli krajini, uveljavilo ime grofijska v Marki in Metliki.³ S tem je izraz (Slovenska) Marka dobil nov pomen in je lahko označeval samo goriško posest na Dolenjskem in v Beli krajini.⁴ V 14. stoletju je tako (Slovenska) Marka razpadla na dva dela: en del je pripadal deželi Kranjski, drugi goriški grofiji, ki je imela vse atribute samostojne dežele. Za 14. in 15. stoletje zato ni pomembno, »ali je kak kraj ležal v Slovenski marki ali ne, ampak, ali je bil del kranjskih ali del goriških gospodstev v Slovenski marki, ki je tako po-

stala navadna geografska oznaka.«⁵ Kronologije prodora Goriških v kranjski (in istrski) prostor tu nima smisla podrobneje povzemati, saj je o tem prepričljivo pisal Peter Štih,⁶ treba pa je naštetih posesti, ki so jih pri tem pridobili in so po smrti grofa Albrehta (Alberta) III. prešle na Habsburžane.

Na Dolenjsko so Goriški segli po letu 1228. Najprej so pridobili obsežno in pomembno gospodstvo Šumberk ob zgornji Krki, ki je bilo izhodišče za nadaljnje pridobitve. Do konca 13. stoletja so pridobili Hmeljnik, Žužemberk in Kozjak. Grad Mehovo in Belo krajino s trgom Črnomelj je grof Albreht I. dobil leta 1277 v zastavo od kralja Rudolfa I. Njegov brat Majnhard IV. je par let pozneje dobil v zastavo Kranjsko z Marko. V nasprotju s to je Bela krajina z gradom Mehovo po izumrtju majnhardinske linije goriško-tirolskih grofov v letu 1335 ostala albertinski liniji Goriških, po delitvi iz leta 1342 njeni istrski veji.⁷ Kot povezavo med ločenima kompleksoma na Dolenjskem in v Beli krajini so pridobili še gradova Soteska in Rožek. V Beli krajini se je Črnomlju vsaj do leta 1300 pridružil trg Metlika, pozneje središče grofijske v Marki in Metliki, saj je bila sedež njenega glavarja in ogradnega sodišča. Tretji center goriške belokranjske posesti je predstavljal okoli leta 1300 zgrajeni grad Gradac. Goriški so tako okoli leta 1342, ko prvič zasledimo ime *grafschaft an der March*, na tem območju imeli posest, ki jo je sestavljalo deset gradov, in sicer sedem v Marki (Šumberk, Kozjak, Žužemberk, Soteska, Rožek, Mehovo, Hmeljnik) in trije v Beli krajini (Novi trg = Metlika, Gradac, Črnomelj).⁸ V drugi polovici leta 1364 ali v začetku naslednjega je dal avstrijski vojvoda Rudolf IV. grofu Albrehtu III. in njegovi ženi Katarini Celjski v dosmrtni užitek še mesto in grad Kostanjevico z deželskim sodiščem in mitnico, Novo mesto z mitnico, grad in trg Višnja Gora z deželskim sodiščem in mitnico, grad Štatenberg z deželskim sodiščem, trga Litija in Šentvid pri Stični ter kmetije v Raki, Orehovici in Vivodini.⁹

Privilegijsko deželno pravo in deželni ročin(i)

Deželno pravo je bilo srednjeveški pravni red posamezne dežele in zato podvrženo duhovnim predpostavkam časa, v katerem se je oblikovalo in ures-

¹ ARS, AS 1063, št. 1187, 1520 VII. 10., Ljubljana; št. 1822, 1593 XII. 3., Praga; AS 1073, I-7r, str. 60–64; AS 2, šk. 316, fol. 229r; Chmel, *Actenstücke und Briefe*, 3, str. 393, št. CLXIX; DSKS, I, str. 3, št. 1–2; str. 159, št. 122; DSKS, II, str. 214–215, št. 163; Costa, Ein Beitrag, str. 36 (*einverleibten Herrschaften*).

² Hauptmann, Entstehung und Entwicklung Krains, str. 315–453; Hauptmann, *Nastanek in razvoj Kranjske*, str. 15–149. Omeniti je treba še solidno (čeprav delno zastarelo) geslo v Enciklopediji Slovenije, ki opredeljuje tudi različne pomene pojmov Kranjska in Marka (Grafenauer, Kranjska, str. 389–390) ter knjigo Andreja Komaca, *Od mejne grofijske do dežele*, predvsem str. 47–79 in 232–258. Komac je Hauptmannove raziskave za obdobje do leta 1270 dopolnil in v nekaterih vsebinah bistveno korigiral. Kratek pregled teritorialno-upravnega razvoja po prihodu Habsburžanov (1335) sem pripravil tudi sam: Nared, *Dežela*, str. 72–80; Nared, Kranjska, str. 10–18.

³ Tudi grofijska v (Slovenski) Marki ali v Metliki, grofijska v Marki, grofijska Metlika ipd.

⁴ Prim.: Hauptmann, *Nastanek in razvoj Kranjske*, str. 61–69; Štih, *Dežela Grofijska*, str. 123. Izraz Marka se je že prej uporabljal za ozemlje nekdanje Savinjske krajine, ki je bilo vključeno v »Staro« Kranjsko, bolj običajno pa je izraz Marka obsegal le tisti del nekdanje Savinjske krajine, ki je bil južno od Save, se pravi Dolenjsko. Tej interpretaciji, zlasti obstoju Stare Kranjske, ki bi obsegala tudi Posavinje in Posotelje (Savinjsko krajino nad Savo), je glasno oporekal Komac, *Od mejne grofijske do dežele*, str. 243–253, 266, nazadnje pa je uveljavljeno tezo o združitvi celotnega Posavinja s Kranjsko v obdobju med sredo 11. stoletja in letom 1311 zavrnil tudi Miha Kosi (Kosi, *Dežela*, ki je ni bilo, str. 527–564).

⁵ Štih, *Dežela Grofijska*, str. 124; Štih, *Goriški grofje*, str. 157–161.

⁶ Glej v prejšnji opombi navedeni razpravi in Štih, *Goriški grofje in geneza Pazinske grofijske*, str. 55–68.

⁷ MDC, X, str. 62–64, št. 161.

⁸ Štih, *Dežela Grofijska*, str. 128–132. Kartografske predstavitve grofijske v Marki in Metliki sredi 14. stoletja v: Nared, *Dežela*, str. 76; Nared, Kranjska, str. 14; Kosi, »Onstran gore, tostran Ogrske«, str. 131.

⁹ Štih, *Dežela Grofijska*, str. 133–134; glej še Kosi, »Onstran gore, tostran Ogrske«, str. 127–132. V dosmrtni užitek podeljena posest je po smrti grofa Albrehta III. (1374), ko je grofijska v Marki in Metliki (in goriška Istra) prešla na Habsburžane, še ostala v rokah Katarine Celjske (umrla 1389).

ničevalo. Veljalo je namreč, da je izvor prava Bog, ne pa država ali vladar. Pravo je bilo nad vladarjem in ljudstvom, bilo je del svetovnega reda; pravo in pravica sta bila eno. V srednjem veku ni bilo posvetne oblasti, ki bi jo lahko v smislu novoveške teorije označili kot državno suvereno. Suvereni niso bili ne vladar ne ljudstvo in ne država; suvereno je bilo pravo, ki je bilo nad vsem(i). Deželni knez je bil omejen na najpomembnejšem področju, kar jih danes pripisujemo suvereni oblasti – v sodstvu in zakonodaji. Dolžnost kneza je bila v deželi ščititi red in pravne običaje, pri tem pa je bil pod nadzorom deželnih prebivalcev, v praksi seveda plemstva; z njim je kot predsednik sodnega zbora (veče, pozneje ograjnega sodišča) tudi odločal, kaj je zakonito in kaj ne.¹⁰

Deželno pravo v širšem pomenu besede obsega običaje, ki so veljali v deželi sploh, v ožjem pomenu pa tista pravila, ki so jih upoštevali v plemiški sodni praksi. Starejše deželno pravo je bilo večidel običajno pravo, vzklilo iz starejših podlag v praksi deželnega plemstva in njegovih avtonomnih organov. Z izjemo avstrijskega in štajerskega deželnega prava je bilo običajno pravo v vzhodnoalpskih deželah stvar ustne tradicije ter kot tako ni bilo kodificirano.¹¹ Na Kranjskem in v (Slovenski) Marki so deželno pravo oziroma običaji pogostejše omenjeni šele v virih s preloma 13. in 14. stoletja, navadno v jamstvenih formulah kupoprodajnih listin. Do nastanka teh pravnih norm je gotovo prišlo že prej, verjetno v času nastanka dežele in njene sodne skupnosti.¹² Svoje (posebno) deželno pravo je imela tudi grofija v Marki in Metliki.¹³

Posebna vrsta deželnega prava je privilegijsko pravo, ki je nastalo v procesu oblikovanja poznejših notranjeavstrijskih dežel in pravno poenotenega plemiškega stanu. Ob prehodu gospodstva od enega gospoda na drugega so nastajali privilegiji njegovih ministerialov, ob menjavah deželnih gospodov pa deželni plemiški privilegiji. Ta proces je bil najhitrejši in najbolj vzorčen na Štajerskem, ker je ta prva dosegla primerno kompaktnost in ker je znalo tamkajšnje vojvodovo plemstvo (ministeriali) najbolje izkoristiti menjavo dinastij. Na Kranjskem in Koroškem je šel proces oblikovanja dežele počasneje. Formalni šef teritorija ni imel dovolj opore v svojem dominiju in ministerialih, ki so bili razdeljeni med (pre)več velikih gospodov.¹⁴ Prihod Habsburžanov

(1335) je tudi v teh dveh deželah pospešil proces integracije plemstva v enotno korporacijo. K temu je bistveno prispeval privilegij, ki ga je vojvoda Albrecht II. 14. oziroma 16. septembra 1338 podelil koroškemu¹⁵ in kranjskemu¹⁶ plemstvu.

Z izrazom deželni ročin¹⁷ (*Landhandfeste*) je lahko v ohlapnejšem smislu mišljen posamezen plemiški oziroma deželni privilegij, pogostejše pa s tem označujemo skupek privilegijev, ki so sestavljali deželno stanovsko ustavo in k spoštovanju katerih se je pri dednem poklonu zavezal vsakokratni deželni knez. Potem jih je navadno potrdil tudi v pisni obliki. Prav tako s tem izrazom razumemo napol uradne tiskane zbirke deželnih privilegijev. Deželni ročini niso kodifikacije deželnega prava, temveč prepisi starih privilegijev in dotedanjih potrditev v novi potrditvi. Deželni ročini (v običajnem pomenu) so tako po oblikovni in vsebinski plati svojevrstne listine; vsebujejo namreč potrjene listine in potrditvene klavzule poznejših vladarjev.¹⁸ Izraz *landshantvest* naj bi se prvič pojavil marca 1414 v Ernestovi potrditvi koroških privilegijev (v prvi vrsti Albrehtovega iz leta 1338)¹⁹ in od tega leta dalje je prišlo v navado, da je deželno plemstvo novemu deželnemu knezu predložilo prepis dotedanjih privilegijev v pisno potrditev. Nadvojvoda Ernest Železni je avgusta 1414 potrdil tudi osnovni kranjski privilegij iz leta 1338 in ta potrditev predstavlja začetek in jedro kranjskega deželnega ročina.²⁰ Inserirana je bila v vse poznejše potrditve, pri tem so te z uvodnim delom in sklepnimi formulami objele prejšnje potrditve kot letnice pri deblu.²¹ Poleg osnovnega privilegija in potrditev tega je lahko potrditev vključila tudi morebitne druge pomembnejše privilegije predhodnega vladarja.²²

84; Vilfan, *Pravna zgodovina*, str. 200–201; Vilfan, *Prek gospodstev do dežel*, str. 43–45; Nared, *Dežela*, str. 58–59.

15 HHStA, AUR (Rep. I), 1338 IX. 14., Gradec; Schwind - Dopsch, *Ausgewählte Urkunden*, str. 175–177, št. 94; MDC, X, str. 34–36, št. 89.

16 ARS, AS 1063, št. 5793, 1338 IX. 16., Gradec; Levec, *Die krainischen Landhandfesten*, str. 296–298, št. 1; Nared, *Privilegij*, str. 24–30; Nared, *Objava in prevod*, str. 70–73; Nared, *Dežela*, str. 320–323.

17 Kot govori že ime samo, je *hantvest* ali *hantveste* listina, ki so jo potrdili tako, da so nanjo »položili roko« (manifest) – jo lastnoročno podpisali in pečatili. Navadno je šlo pri tem za pisno zagotovitev oziroma potrditev pravic (privilegijev), v nekaterih primerih pa ta izraz označuje tudi listino na splošno. Slovensko obliko »ročin« je v osemdesetih letih 16. stoletja skoval prevajalec Gorskih bukev Andrej Recelj. O tem pojmu glej še: Nared, *Privilegij*, str. 19–20; Nared, *Dežela*, str. 30–31.

18 Vilfan, *Deželni ročini*, str. 65–66.

19 MDC, X, str. 381, št. 1151; Luschin, *Die steirischen Landhandfesten*, str. 119.

20 Kot bomo videli kasneje, je Ernest marca 1414 potrdil tudi privilegij »vitezov in oprod iz Metlike in Marke«, a besedila osnovnega privilegija ni inseriral v potrditev. Enako je nekaj let prej storil njegov brat vojvoda Leopold IV.

21 Shematična predstavitev sestave (kranjskih) deželnih ročinov v Nared, *Kranjski deželni privilegij*, str. 37 in 62.

22 Vilfan, *Deželni ročini*, str. 65–66; Vilfan, *Pravna zgodovina*, str. 201–202; Luschin, *Die steirischen Landhandfesten*, str.

10 Brunner, *Land und Herrschaft*, str. 133–146, 235; Kern, *Recht und Verfassung*, str. 1–60; Komac, *Od mejne grofije do dežele*, str. 27–33.

11 Vilfan, *Pravna zgodovina*, str. 221; Vilfan, *Deželno pravo*, str. 254. Objavi avstrijskega in štajerskega deželnega prava: Schwind - Dopsch, *Ausgewählte Urkunden*, str. 55–74, št. 34; str. 101–105, št. 50; Bischoff, *Steiermärkisches Landrecht*, str. 73–175.

12 Komac, *Od mejne grofije do dežele*, str. 216–217.

13 Prim. Štih, *Dežela Grofija*, str. 125.

14 Okoliščine nastanka in vsebina deželnih plemiških privilegijev so pregledno podane v: Vilfan, *Deželni ročini*, str. 65–

Privilegij plemstva v Marki in Metliki iz leta 1365

Jedro deželnega ročina predstavljajo t. i. osnovne listine.²³ Kranjski deželni ročin je poleg že omenjenega privilegija iz leta 1338 kot osnovni listini vključil še privilegija, ki ju je goriški grof Albreht III. aprila 1365 podelil svojemu plemstvu na Dolenjskem in v Beli krajini ter posebej plemstvu v Istri. Značilno je, da sta bila tudi ta privilegija izstavljena ob napovedani in pričakovani zamenjavi deželnega gospoda. Habsburškega vojvoda Rudolfa IV. in njegova brata je namreč goriški grof že junija 1364 z dedno pogodbo med njim in Rudolfom postavil za univerzalne dediče posesti istrske veje goriških grofov na Kranjskem in v Istri, če bi ostal brez potomcev.²⁴ Goriške posesti na Kranjskem – grofijo v Marki in Metliki – je sredi 14. stoletja sestavljalo deset gradov s pripadajočimi gospodstvi, in sicer sedem v Marki (Šumberk, Kozjak, Žužemberk, Soteska, Rožek, Mehovo, Hmeljnik) in trije v Beli krajini (Metlika, Gradac, Črnomelj).²⁵

Ob napovedani zamenjavi deželnega kneza – do nje je prišlo leta 1374 – si je goriško plemstvo prizadevalo pridobiti zagotovilo, da bodo njihove pravice spoštovane tudi v prihodnje. Habsburžan Rudolf IV., skupaj z mlajšima bratoma določen za dediča istrske veje goriških grofov, je plemstvu in njegovemu gospodu prislunil ter goriškim vitezom in oprodam 16. januarja 1365 obljubil spoštovanje pridobljenih pravic in svoboščin.²⁶ Ker le-te še niso bile zapisane, je grof Albreht 29. aprila istega leta izstavil dva enaka privilegija za svoje plemstvo v Marki in Metliki²⁷ ter Istri.²⁸ Privilegija sta po vsebini enaka, konkretno pa bomo spoznali »metliškega«, ki se je kot ena najpomembnejših deželnih listin v izvorniku ohranil v arhivu kranjskih deželnih stanov in je danes del listinske zbirke Arhiva Republike Slovenije. Pergamentna listina formata

24,5 x 36,5 cm je dobro ohranjena, gotska kurzivna pisava normalno berljiva. Že pred mnogimi leti je odpadel na pergamentnem traku viseči konjeniški pečat izstavitelja.²⁹ Privilegij je bil večkrat kritično objavljen in v zadnjem času tudi preveden v slovenščino,³⁰ njegovo vsebino pa sta izčrpno povzela že Vladimir Levec in Peter Štih.³¹

Goriško-tirolski grof Albreht III.³² je listino z zapisanimi pravicami svojega plemstva izstavil 29. aprila 1365 »v Novem trgu v Metliki«. »Novi trg« je bilo do konca 14. stoletja uveljavljeno ime za trg oziroma mesto Metliko,³³ medtem ko je ime »Metlika« dolgo označevalo pokrajino za Gorjanci – Belo krajino. Zapis in potrditev pravic, ki so jih imeli goriški plemiči, je bil namenjen vitezom in plemenitim oprodam (*ritter und chnecht*), saj goriška kranjsko-istrska gospodstva niso premogla višjega plemstva (gospodov). Albreht je upoštevajoč zvesto službo goriški dinastiji ukazal zapisati njihove dotedanje pravice, saj so bile te njim in njihovim dedičem le tako zagotovljene tudi po njegovi smrti. Ščasoma je namreč pozabljeno vse, kar ni zapisano in potrjeno z listinami, zapis pravic pa je jamčil, »da bodo oni in njihovi dediči po naši smrti za vedno vztrajali pri teh pravicah ter da jim naši dediči in potomci teh pravic ne bodo odvzeli«.

Največ določil je namenjenih reguliranju sodstva; to se deli na sodstvo za privilegirane (plemstvo) in nepriviligirane sloje (kmetje, delno tržani in meščani). V plemiških sodnih zadevah – naj je šlo

170–195; Levec, *Die krainischen Landhandfesten*, zlasti str. 284–293; Volčjak, *Kranjski deželni privilegiji* (katalog), str. 80–153.

²³ Prim.: Vilfan, *Deželni ročini*, str. 66–67; Nared, *Kranjski deželni privilegiji*, str. 37.

²⁴ Štih, *Goriški grofje*, str. 176–177.

²⁵ Štih, *Dežela Grofija*, 128–132. V goriško Istrsko grofijo so leta 1342 poleg Pazina sodila gospodstva in kraji Lupoglav, Kožljak, Rakalj, Završje, Pičan, Gračišče, Lovran, Brseč, Trviž, Tinjan, Barban in Momjan. *MDC*, X, str. 62, št. 161.

²⁶ ARS, AS 1063, št. 184, 1365 I. 16., Dunaj; Levec, *Die krainischen Landhandfesten*, str. 298–299, št. 2; Volčjak, *Kranjski deželni privilegiji* (katalog), str. 82–83.

²⁷ ARS, AS 1063, št. 188, 1365 IV. 29., Metlika; Schwind - Dopsch, *Ausgewählte Urkunden*, str. 245–247, št. 120; Nared, *Objava in prevod*, str. 74–77; Preinfalk - Bizjak, *Turjaška knjiga listin*, I, str. 214–216, št. 152; Nared, *Dežela*, str. 324–327; Volčjak, *Kranjski deželni privilegiji* (katalog), str. 84–85.

²⁸ Original iz leta 1365 se ni ohranil. Verjetno najstarejši ohranjeni prepis je v Friderikovi registraturni knjigi iz leta 1446 – HHStA, Hs. W 10, fol. 127v–128r. Objava po kopiji iz leta 1533 De Franceschi, *Storia*, str. 387–389, št. 5; prim. tudi Štih, *Goriški grofje*, str. 175–176, op. 28.

²⁹ Pečat se je ohranil na isti dan izstavljeni potrditvi metliških mestnih pravic – ARS, AS 1063, št. 187, 1365 IV. 29., Metlika. Opis in fotografije plemiškega privilegija v: Vilfan, *Prek gospodstev do dežel*, str. 43; Nared, *Objava in prevod*, str. 74; Nared, *Dežela*, str. 70, 324; Volčjak, *Kranjski deželni privilegiji* (katalog), str. 84–85; Kosi, »Onstran gore, tostran Ogrske«, str. 133.

³⁰ Glej op. 27.

³¹ Levec, *Die krainischen Landhandfesten*, str. 261–264; Štih, *Goriški grofje*, str. 175–180.

³² V literaturi je navadno označen kot četrti goriški grof s tem imenom, kar pa je napačno. Prim. Štih, *Dežela Grofija*, str. 125, op. 20.

³³ Kraj Metlika, imenovan »Novi trg v Metliki« se prvič omenja leta 1300. Trške pravice je dobila že pod goriškimi grofi, se pravi po letu 1277, ko je v pokrajini za Gorjanci obstajal le en trg – Črnomelj. V času Henrika II. Goriško-tirolskega so bile trgu podeljene iste pravice, kot jih je imela od avstrijskih in koroških vojvod Kostanjevica. Henrikovo listino je njegov nečak grof Albreht III. potrdil istega dne kot pravice svojega plemstva na Dolenjskem in v Beli krajini ter v Istri. Sredi 14. stoletja je bilo naselje že obzidano, vendar je govor le o trškem sodniku. Prva izrecna omemba Metlike kot mesta je šele iz leta 1407, sodnika in sveta dvanašterice iz 1431, mestnega sodnika in pečata pa iz leta 1444. Kot »Metlika« se prvič pojavi leta 1378, vendar tudi pozneje občasno še srečamo ime »Novi trg«. Prim.: ARS, AS 1063, št. 187, 1365 IV. 29., Metlika; št. 397, 1407 VI. 18., Dunaj; št. 576, 1444 III. 25.; št. 905, 1493 XII. 16., Dunaj; M. Kos, *Iz metliškega mestnega arhiva*, str. 26–49; M. Kos, *Gradivo za historično topografijo*, I, str. 364–365; Otorepec, *Srednjeveški pečati*, str. 102; Štih, *Goriški grofje*, str. 132–134; D. Kos, *Bela krajina*, str. 46–49; Kosi, »Onstran gore, tostran Ogrske«, str. 129–130.

za dediščino, alodno ali fevdno posest, dajatve podložnikov ali kako drugo stvar – je sodil goriški grof (deželni knez) ali njegov glavar, in sicer izključno na plemiškem (ograjnem) sodišču v Metliki. Grof oziroma njegov glavar je sodil plemstvu v civilnih in kazenskih zadevah, vendar za zagrešeno kaznivo dejanje ni smel zahtevati plačila globe. Grof in glavar sta bila pristojna tudi, če je plemič ali »kaka vrla oseba« na grofovskih sejnih in cerkvenih proščenjih storila lažje kaznivo dejanje, deželski sodnik pa bi smel plemiča zapreti, če bi povzročil tako dejanje, za katero je bila zagrožena smrtna kazen. Deželskemu sodniku je bil tako pri plemstvu v določenih primerih prepuščen predkazenski postopek, potem je moral delinkventa izročiti ograjnemu sodišču.

Privilegij je vitezom in oprodam potrdil pravico do zemljiškokogospokega (patrimonialnega) sodstva nad njihovimi »ljudmi« (*leuten*) v civilnih in manjših kazenskih zadevah. Za težja kazniva dejanja, med katera so po privilegiju sodili večja tatvina, umor, cestni rop, posilstvo in vlom, je bila zagrožena smrtna kazen.³⁴ V teh primerih zemljiški gospod ni smel soditi, saj je bil zanje pristojen deželnoknežji deželski sodnik (»mi ali tisti, ki mu mi zaupamo deželsko sodišče«). Deželski sodnik je smel od plemiča zahtevati izročitev njegovega podložnika, ki je bil obtožen hudodelstva. Da pa zaradi podložnikovega zločina ne bi bil oškodovan pri premoženju, je smel »škodljivca« deželskemu sodniku predati le najnujnejše oblečenega, opasanega (*als in gürtel hat umvangen*). Zemljiški gospod za kazniva dejanja svojih podložnikov vsekakor ni odgovarjal. Podobno določilo najdemo v privilegiju iz leta 1338.³⁵

Med primere, za katere je bilo pristojno deželsko sodišče, je privilegij uvrstil tudi uboj. Če so sorodniki ubitega kmeta storilca s tožbo in kričanjem (pokrikom) naznanili deželskemu sodniku, ga je moral ta prijeti in mu soditi. Če se je ubijalec pogodil s sorodniki ubitega in so ti opustili tožbo, je zemljiškemu gospodu ubitega »po deželnem pravu in običaju« pripadlo pet oglejskih mark. Lažji zločin, prestop (unczucht), ki ga je kmet storil na letnem sejmu ali cerkvenem proščenju, je bil lahko deželskosodni ali patrimonialnosodni primer. Če je deželski sodnik ujel storilca, preden je prišel na območje svojega zemljiškega gospodstva, ga je smel tudi kaznovati, sicer pa je imel to pravico kmetov zemljiški (patrimonialni) gospod.

Več določil je reguliralo fevdnopravna, dednopravna in premoženjska vprašanja nasploh. Albreht je zagotovil, da je bilo fevde mogoče podeljevati

tako moškim kot ženskim potomcem, investituro pa se je lahko izvršilo le v grofiji »v Marki ali v Metliki«. To je bila velika koncesija, saj je na primer plemič lahko obdržal očetov fevd toliko časa, dokler grof ni osebno prišel v deželo (*land*) in mu na novo podelil fevda. Za prejemnika in nosilca fevda je bil določen najstarejši član rodbine; to naj bi onemogočilo preveliko razdrobljenost fevdnih odnosov.

Če nek plemič ne bi imel neposrednih dedičev, sinov ali hčera, je privilegij dovoljeval, da fevde in alode po njem dedujejo drugi (bližnji) sorodniki. Dopuščena je bila tudi delitev tako pridobljene dediščine, čeprav je bilo to pri fevdih za deželnega gospoda vse prej kot dobrodošlo in je bilo v precejšnjem nasprotju z določilom, da je v fevd investiran najstarejši član rodbine. Vitezi in oprode so smeli svojim ženam in hčerkam odkazati jutrnjo oziroma doto tako na fevdih kot alodih. To dejanje je bilo sicer povezano z grofovskim dovoljenjem, ki pa ga je bilo mogoče ob njegovi odsotnosti (očitno brez težav) dobiti tudi naknadno.³⁶

Med pomembnejša določila Albrehtovega privilegija sodi člen o vojaški obveznosti. Ta določa, da so plemiči ob vojaški ogroženosti domače dežele (obrambne vojne) dolžni svojemu gospodu pomagati po najboljših močeh, če pa bi jih ta angažiral v vojaški službi zunaj dežele oziroma gospodstva (*Wolten wir so aber auzz der herschafft ze dienst nützen ...*), bi jim moral za to ustrezno plačati.

Na koncu omenimo še člen, ki je povzema med goriškim grofom ter vitezi in oprodami sklenjeni sporazum, »da mi [goriški grof] ne bomo protipravno posegali po njihovih ljudeh in oni ne po naših«. Pri tem gre gotovo za prepoved sprejemanja pobeglih podložnikov, in sicer tako deželnemu knezu in predvsem njegovim meščanskim naselbinam (mestom in trgom) kot tudi zemljiškemu gospodstvu. Pomen tega člena podčrtavajo poznejše zahteve kranjskih stanov po izrecni potrditvi tega člena in nekatere tovrstne pravde med svetnimi in cerkvenimi zemljiškimi gospodstvi, samostani ter mesti.³⁷

Privilegij goriškega plemstva iz aprila 1365 je temeljni pravni dokument grofije v Marki in Metliki, saj je reguliral zadeve glede sodstva, fevdnopravnih, dednopravnih in premoženjskopravnih razmerij ter vojaške obveznosti. Grofija je bila po privilegiju v bistvu samostojna dežela z lastnim deželnim pravom, deželnim knezom, ki je imel najvišjo sodno in vojaško oblast, ter lastnim glavarjem kot zastopnikom deželnega kneza.³⁸ Podobno kot privilegij za plemstvo ožje Kranjske iz leta 1338 je tudi »metliški« v glavnem posnel zatečeno stanje. Neka-

³⁴ O možnosti drugačnega branja in razlage tega določila glej: Nared, Objava in prevod, str. 75, op. 7 ali Nared, *Dežela*, str. 325, op. 36.

³⁵ Prav tam, str. 72 oz. 322: »Nadalje določamo, da če kakšen kmet stori nekaj, zaradi česar zasluži smrtno kazen, naj bo to kakršna koli stvar, naj njegov gospod za to ne bo oškodovan na svoji lastni posesti ali na svojem premoženju.«

³⁶ Glej še Levec, Die krainischen Landhandfesten, str. 263.

³⁷ Prav tam, str. 262, op. 2.

³⁸ Enako načeloma velja za goriško Istrsko grofijo, a je Vilfan menil, da je bilo besedilo privilegija prikrojeno bolj dolenskim razmeram, in podvomil, da so privilegijska določila v Istri v celoti zaživila. Vilfan, *Pravna zgodovina*, str. 200–201.

tera določila so tako rekoč enaka, nekatera se vsaj smiselno prekrivajo. Kranjski privilegij je seveda precej bolj kompleksen, natančnejši in bolj izpoveden. Obema je skupno, da s sodnimi, procesnimi, fevdno-pravnimi in premoženjskopравnimi določili regulirata predvsem življenje plemiške korporacije, v katero se je stopilo veliko nesvobodnega plemstva (ministerialov). Dala sta trdno osnovo za razvoj pravno poenotenega deželnega plemstva, ki pa je bilo po izvoru, naslovu, bogastvu in ugledu zelo heterogeno.

Potrditve privilegija do leta 1736 ter postopno stapljanje grofije v Marki in Metliki z ožjo Kranjsko

Po smrti grofa Albrehta (Alberta) III. v začetku leta 1374 je dediščina istrske veje goriških grofov skladno z desetletje staro dedno pogodbo pripadla Habsburžanom, ki so dotlej v svojih rokah že sklenili venec vzhodnoalpskih dežel. Čeprav sta mlada habsburška vojvoda Albreht III. in Leopold III. verjetno že jeseni 1370 v Ljubljani skupaj sprejela dedno poklonitev kranjskega plemstva,³⁹ sta se kmalu po grofovi smrti ločeno⁴⁰ podala v Ljubljano, da bi sprejela poklonitev še nedavno tega goriškega plemstva iz Marke in Metlike (in verjetno Istre) ter tako obe deželici tudi formalno prevzela.⁴¹ Oba sta ob tem potrdila privilegij vitezov in oprod *aus der Metlik(ch) und auf der Marich* iz leta 1365, in sicer že na način, ki ga je privilegij za ožjo Kranjsko doživel šele leta 1414. Albrehtovo listino sta namreč v celoti inserirala v svoji potrditvi in tako pokazala, da bosta spoštovala (tudi) pravice in običaje nekdanjega goriškega plemstva. Albreht je potrditev na

prošnje vitezov in oprod iz Metlike in Marke izstavil 27. marca,⁴² Leopold 7. julija.⁴³

Goriška dediščina pa leta 1374 ni bila inkorporirana Kranjski. Tako grofija v Marki in Metliki kot Istrska (Pazinska) grofija sta bili državno neposredni grofiji. Pod Habsburžani je metliška grofija obdržala lastnega deželnega glavarja, svoje lastno deželno pravo⁴⁴ in ločeno ograjno sodišče. Ta samostojnost je temeljila predvsem na privilegiju iz leta 1365, v katerem se ograjno sodišče v Metliki (čeprav ne eksplicitno s tem imenom) v virih tudi prvič pojavi.⁴⁵ Ker je šlo za zapis obstoječih pravic in običajev, je zelo verjetno, da je posebno sodišče za goriško plemstvo iz Dolenjske in Bele krajine v Metliki oziroma Novem trgu delovalo že kako desetletje prej. Ograjnosodno samostojnost oziroma eksempcijo od ljubljanskega (kranjskega) ograjnega sodišča sta dan pred potrditvijo privilegija zagotovila tudi nova deželna kneza, Albreht 26. marca in Leopold 6. julija 1374. Iz obdobja med letoma 1375 in 1476 tako poznamo več listin, ki izpričujejo sodne postopke pred metliškimi ograjnim sodiščem.⁴⁶ Eksempcijski listini pa sta dopuščali, da lahko plemič iz Marke in Metlike za pravdanje (s pisno izjavo) izbere tudi ljubljansko sodišče oziroma kranjskega glavarja.⁴⁷

³⁹ O tem nazadnje Nared, *Dežela*, str. 92.

⁴⁰ Med bratoma so se začela resneje kazati nasprotja, ki so pripeljala do pogodbe iz Neuburga (25. IX. 1379), s katero se je habsburška dinastija razcepila na albertinsko in leopoldinsko linijo. Albreht je s pogodbo poleg nekaterih manjših posesti dobil Avstrijo nad in pod Anizo, Leopold pa vso preostalo habsburško posest: Stajersko, Koroško, Kranjsko (z novo pridobljenimi posestmi na Dolenjskem in v Istri), Tirolsko in t. i. Prednje dežele. Glej npr.: Schwind - Dopsch, *Ausgewählte Urkunden*, str. 270–273, št. 138; Hellbling, *Österreichische Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte*, str. 69–70; Lackner, *Hof und Herrschaft*, str. 19–22; Nared, *Dežela*, str. 86–87.

⁴¹ Valvasor, *Die Ehre*, X, str. 256, 258; XI, str. 710, je poročal, da sta prišla oba vojvoda obakrat (1370 in 1374) skupaj v Ljubljano, to pa ne drži; v letu 1374 so bile razprtje med njima očitno že pregloboke. Valvasor tudi pravi, da sta brata julija 1374 v Ljubljani osebno sprejela poklonitev stanov Kranjske, Slovenske marke, Metlike in Istre ter potem potrdila deželne privilegije. V resnici sta ločeno, marca in julija, potrdila samo privilegije goriškega plemstva iz Dolenjske in Bele krajine ter (vsaj Leopold) tudi Istre, nikakor pa ne privilegija za ožjo Kranjsko. Glede na to in ob upoštevanju skupnega obiska v letu 1370 menim, da sta brata tega leta sprejela le poklonitve plemstva pridobljenih goriških posesti. Tako kot pri večini zgodnejših dednih poklonitev pa ne poznamo neposredne omembe le-te v primarnih virih. Glej še Nared, *Dežela*, str. 92.

⁴² HHStA, FAA, Abt. XXIII, Urkunden, Nr. 23, 1374 III. 27., Ljubljana; Levec, *Die krainischen Landhandfesten*, str. 285, št. 4; Volčjak, *Kranjski deželni privilegiji* (katalog), str. 90–91; Preinfalk - Bizjak, *Turjaška knjiga listin*, I, str. 263–264, št. 197.

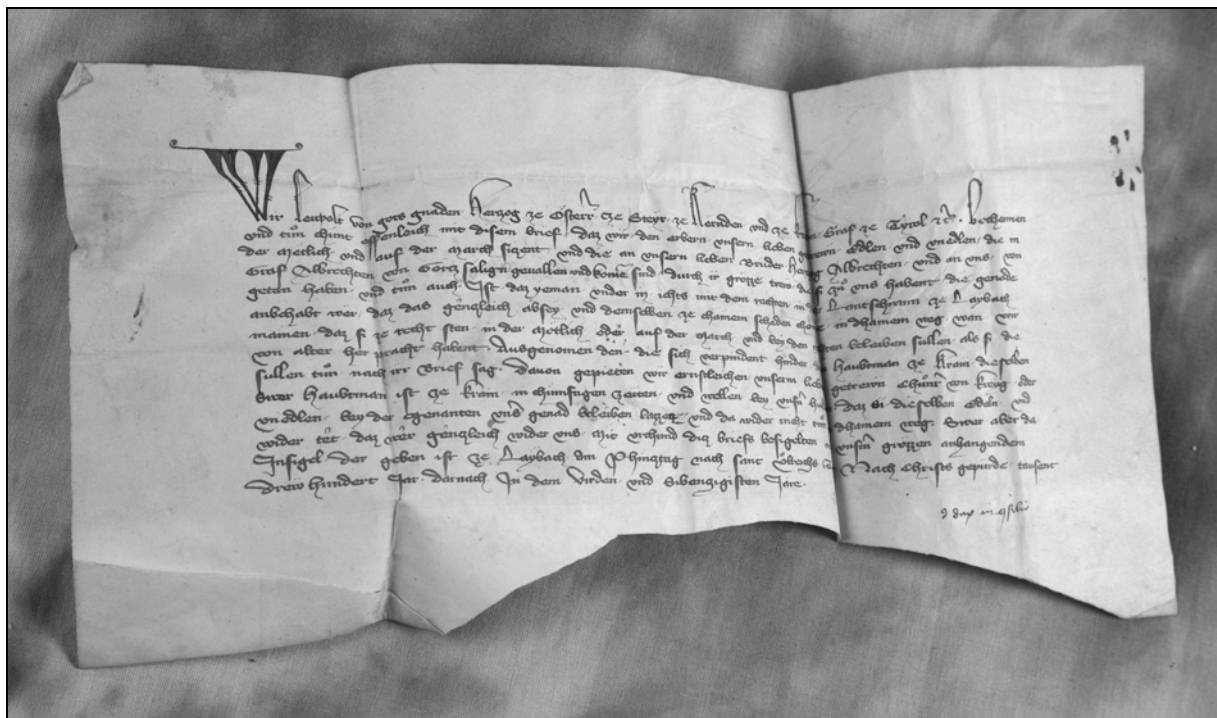
⁴³ ARS, AS 1063, št. 222, 1374 VII. 7., Ljubljana; Levec, *Die krainischen Landhandfesten*, str. 285, št. 6; Volčjak, *Kranjski deželni privilegiji* (katalog), str. 94–95.

⁴⁴ Npr. M. Kos, *Iz metliškega mestnega arhiva*, str. 29, št. 3 (*nach ... landes rechten der grafenschaft in der Mettlikg* (1431)), str. 32, št. 5 (*nach lanndesrechten in der Mettlikg* (1456)), str. 45, št. 14 (*nach landesrechtem der grafenschaft Metling* (1497)). Prim. še Štih, *Dežela Grofija*, str. 125.

⁴⁵ *Des ersten habent so' dy' recht herpracht, wer hincz in ze sprechen oder ze chlagen hat, ez sey um erb, um aygen, um gu'lt, um lehn oder um welcherlay sache das ist, oder ob ir ainer hincz dem anderm icht hat ze sprechen, der sol recht su'chen in der graffschafft auf der Marich oder in der Metlik vo'r unser oder vo'r unserm hauptman, da su'llen so' zem rechten sten und verantburten und nicht anderswo.* Prevod: »Kot prvo imajo pravico, da če od njih kdo kaj terjaja ali jih toži, naj gre za dediščino, za lastno posest, za imenje, za fevd ali katero koli drugo stvar, ali če kdo izmed njih karkoli terjaja od drugega, ta naj pravico išče v grofiji v Marki ali v Metliki pred nami ali pred našim glavarjem; tu naj se sodijo in zagovarjajo, in nikjer drugje.«

⁴⁶ ARS, AS 1063, št. 226, 1375 VI. 23.; št. 269, 1388 V. 10., Šmihel; št. 602, 1447 IX. 18., Metlika; št. 657, 1456 IX. 13, Metlika; Bizjak - Preinfalk, *Turjaška knjiga listin*, II, str. 498–500, št. 354 (1476 I. 6.).

⁴⁷ ARS, AS 1063, št. 220, 1374 III. 26., Ljubljana; št. 222, 1374 VII. 6., Ljubljana; Levec, *Die krainischen Landhandfesten*, str. 300–301, št. 4; Volčjak, *Kranjski deželni privilegiji* (katalog), str. 88–89, 92–93; Štih, *Dežela Grofija*, str. 125–126, 136. Domnevamo lahko, da je bila (oz. sta bili) podobna listina izstavljena tudi istrskemu plemstvu, a ni ohranjena.

Leopoldova eksempcijska listina za plemstvo v Marki in Metliki (ARS, AS 1063, št. 222, 1374 VII. 6., Ljubljana).

Znano je, da so Habsburžani podedovane posesti na Dolenjskem in v Beli krajini kmalu zastavili celjskim grofom. A zastava po najnovejših ugotovitvah ni zajemala celotne grofije, temveč so Celjski med letoma 1377 in 1383 dobili v zastavo (*den sacz in der Metlik*) le del posesti s pripadajočimi pravicami in dohodki, namreč trga Črnomelj in Metlika, brod pri Šmihelu, trg in grad Žužemberk, pol gradu oziroma gospodstva Šumberk. Ločeno od tega so dobili vsaj še Mehovo.⁴⁸ Posest, ki je obsegala najpomembnejša gospodarska središča in gradove grofije, vključno s celotno Belo krajino, so Celjski obdržali vse do izumrtja v letu 1456, vsaj nekaj časa (najmanj od leta 1446 naprej) so v grofiji izvajali tudi deželnoknežjo oblast, to pa seveda pomeni, da so imeli v zastavi celo deželo grofijo v Marki in Metliki.⁴⁹

⁴⁸ Kosi, »Onstran gore, tostran Ogrske«, str. 133–136; Golec, Črnomelj, str. 164–165. Leta 1393 je zastavljene posesti (posebej tudi Mehovo) iz celjskih rok odkupila kneginja Katarina Frankopanska (Carrara), po njeni smrti leta 1405 pa so posest dejansko spet dobili Celjski, saj je bila Katarina hči Elizabeta poročena z grofom Friderikom II.

⁴⁹ Štih, Dežela Grofija, str. 137–139; Štih, Celjski grofje, str. 253–254; Kosi, »Onstran gore, tostran Ogrske«, str. 133–139. Da Habsburžani nekaj časa niso imeli deželnoknežje oblasti v Marki in Metliki, dokazujeta poleg popisa davčne naklade iz leta 1446 (glej spodaj) dve sodni listini metliškega ograjnega sodišča (ARS, AS 1063, št. 602, 1447 IX. 18., Metlika; št. 657, 1456 IX. 13., Metlika), ki jih je v imenu tamkajšnjih deželnih gospodov – Celjskih – izstavil metliški glavar. V zvezi s tem je morda zanimiva še odločitev

Za razumevanje obsega Kranjske in habsburške oblasti v njej v štiridesetih letih 15. stoletja je poveljen popis izredne davčne naklade, ki so jo leta 1446 pobrali ob poroki princeze Katarine in je zadevala deželnoknežjo komorno posest v širšem in ožjem smislu.⁵⁰ Med deželnoknežjimi uradi (*embter*)

kralja Friderika III. iz julija 1444, da Friderika Čreškega zaradi raznih malopridnosti kaznuje z odvzemom njegovega dela gradu Čretež. Tako odločitev je namreč Friderik sprejel *nach anrufen, rat und mit beystand unser landschaft in Krain, an der March, zu Ysterreich und am Karst*. (Birk, Verzeichniss, VIII, str. DXVI–DXVI, št. 793b; Hauptmann, *Nastanek in razvoj Kranjske*, str. 142, op. 741.) Kolikor se plemstvo oziroma deželni stanovi (*landschaft*) iz Dolenjske in Bele krajine ne »skrivajo« v Marki (*an der March*), je možno, da je bila deželnoknežja oblast v grofiji Marki in Metliki tedaj že zastavljena. Po drugi strani pa osnutek pisma vojvode Friderika V. Ulriku Celjskemu z dne 2. avgusta 1437 dokazuje, da je bilo metliško ograjno sodišče kot simbol deželnoknežje oblasti tedaj še v habsburških rokah. Friderik povzema iz Ulrikovega pisma, da je Herman Kozjaker *in unser schranken in der Metlik* tožil Jurija Lambergerja, potem pa odgovor na Ulrikovo posredovanje v sporu konča takole: *Dann als du uns schreibest, dich bey deiner gerechtigkeit der egenannten schranken in der Metlik, die dir yetz zugehör, wellen beleiben lassen. Nu ist wissentlich, daz dieselb schranken mitsamt den edeln leuten darinne gesessen uns zugehörn und nicht dir, als das die satzbrief, die weilnt deinen vordern von weilnt unsern vordern seligen vber solh herschafft in der Metlik gelegen gegeben sind, aigenlich ausweisen*. Prepis koncepta tega pisma je v Levčevi zapuščini (ARS, AS 920, Levec Vladimir, fasc. 3), objavljen v Chmel, *Nachträge*, str. 48, povzet in komentiran pa v Kosi, »Onstran gore, tostran Ogrske«, str. 137–138.

⁵⁰ Glej npr. GZL, X, št. 58; več o seznamu Nared, Sezname, str. 318.

na Kranjskem so med drugimi omenjeni Svibno, Postojna, Pazin, Vipava, Završje, Planina (Hošperk), Vivodina in furlanski Pordenone. Vključeni so bili tudi župniki na Krasu in v Istri. Našteti uradi dokazujejo, da je bila Istra tedaj – v nasprotju z leti 1437–1438, ko so bili tamkajšnji deželno knežji prihodki zavedeni ločeno od kranjskih⁵¹ – že tesneje navezana na Kranjsko. Hauptmann je zato sklepal, da je okoli leta 1440 prišlo do združitve »Kranjske, Metliškega in Istre v kneževino Kranjsko s priključenimi gospodstvi«. ⁵² Ob tem je spregledal, da v seznamih iz leta 1446 manjkajo davkoplačevalci (deželno knežji uradi, mesto Metlika, duhovščina) iz nekdanjih goriških posesti na Dolenjskem in v Beli krajini, to pa je le eden od dokazov za to, da je bila grofija tedaj z deželno knežjo oblastjo vred zastavljena Celjskim. Dohodkov iz teh posesti ne izkazujejo niti razvidi prihodkov avstrijskih vojvod v letih 1437–1438.⁵³

Vrnimo se k »metliškim« in kranjskim privilegijem. Po smrti strica Albrehta III. (1395) je habsburški vojvoda Viljem za dobro desetletje prevzel vladanje na Kranjskem.⁵⁴ Jeseni naslednjega leta se je odpravil na poklonitveno potovanje po svojih deželah in je v začetku novembra v Ljubljani sprejel dedni poklon.⁵⁵ Privilegijev ne takrat ne kasneje ni potrdil, je pa to storil njegov brat in naslednji kranjski deželni gospod Leopold IV. (1406–1411). Dne 17. junija 1407 je na Dunaju potrdil pravice, ki jih je plemstvu Metlike in Marke podelil grof Albreht (1365) in so jih nato potrdili njegovi (habsburški) predniki.⁵⁶ Potrditev je kratka in splošna ter ne povzema določil osnovnega privilegija, posebej pa poudarja določbo, ki prepoveduje sprejemanje prebeglih podložnikov.⁵⁷

Z Leopoldovo smrtjo so napetosti v dinastiji popustile in vojvoda Ernest Železni je leta 1411 po pogodbi z bratom Friderikom IV. sam zavladal v notranjeavstrijskih deželah. Decembra istega leta je prisegel štajerskim deželanom, vitezom in oprodam, da bo spoštoval njihove pravice, svoboščine in stare običaje, skratka vse, kar je zapisano v privilegijskih listinah njegovih prednikov, ki jih bo po predlogi v roku meseca dni na novo potrdil. Plemstvo je potem priseglo deželnemu knezu in dednemu gospodu, da bo »pospeševalo njegove koristi in odvracalo škodo« ter da bo poslušno.⁵⁸ Gre za klasični scenarij dedne poklonitve v notranjeavstrijskih deželah, ki je bila od

Ernesta naprej kronana s potrditvijo deželnih plemiških privilegijev – deželnih ročinov. Z obiskom ostalih dveh dežel je Ernest počakal in se na Kranjsko podal šele v začetku leta 1414. Med 8. in 11. marcem je v Ljubljani izstavil sedem listin, kot zadnjo potrditev privilegija vitezov in oprod iz Metlike in Marke, ki ga je podelil grof Albreht III., potrdili pa so jim ga *unser vordern* (oče Leopold III. in stric Albreht III. leta 1374 ter potem leta 1407 brat Leopold IV.). Ernestova listina je sicer podobna Leopoldovi (1407) in posebej izpostavlja le *artikel von der sydlung wegen* – o »naselitvi« prebeglih podložnikov.⁵⁹ Ker je bil Ernest prvi, ki je potrdil tako »metliški« privilegij kot Albrehtov privilegij za ožjo Kranjsko iz leta 1338,⁶⁰ ga imamo lahko upravičeno za očeta (kranjskega) deželnega ročina. Konec koncev se prav v njegovi potrditvi koroških privilegijev iz istega leta prvič pojavi izraz deželni ročin – *lands-hantvest*.⁶¹

Udeležba na ljubljanski poklonitvi (najverjetneje je bila med 8. in 11. marcem 1414)⁶² očitno ni bila zadostna, zato je prišlo po devetih letih do ponovitve. Dne 2. marca 1423 se je Ernestu (in njegovim dedičem) poklonilo nekaj kranjskih deželanov, ki »se prej niso poklonili«. Prisegli so, da bodo pospeševali koristi vojvode Ernesta in njegovih potomcev kot naravnih deželnih knezov in dednih gospodov, da bodo odvracali škodo, da mu bodo vselej zvesti in poslušni ter mu bodo proti vsem stali ob strani. Enako so mu 11. marca prisegli deželani »iz Metlike«. ⁶³ Razlogov za ponovno Ernestovo prisego in potrditev privilegijev ni bilo.

Naslednja dedna poklonitev v Ljubljani je bila februarja ali v začetku marca 1444, ko je vojvoda Friderik V., tedaj tudi že rimsko-nemški kralj, sprejel dedno poklonitev kranjskega plemstva ter 4. marca potrdil privilegije za Marko in Metliko.⁶⁴ V

⁵⁹ ARS, AS 1063, št. 420, 1414 III. 11., Ljubljana; Volčjak, Kranjski deželni privilegiji (katalog), str. 98–99.

⁶⁰ Ernestova potrditev Albrehtovega kranjskega privilegija se kot eden redkih kranjskih stanovskih privilegijev ni ohranila v originalu, temveč le v prepisu v ročni registraturni knjigi Friderika III. iz leta 1446 (HHStA, Hs. W 10, fol. 126r–127r) in kot insert v kranjski zlati buli (ARS, AS 1063, št. 691, 1460 XI. 25., Dunaj, z inserirano Ernestovo listino 1414 VIII. 2., Ljubljana). O Ernestovi listini za Kranjsko podrobneje Nared, Privilegij, str. 18–19. Potrditve privilegija istrskega plemstva ne poznamo. Ernest je skoraj zagotovo ni izstavil, saj je bila večina habsburške Istre tedaj v zakupu gospodov Wallseejev. Prim. Nared, *Dežela*, str. 75–77, 275–276.

⁶¹ MDC, X, str. 381, št. 1151; Luschin, Die steirischen Landhandfesten, str. 119.

⁶² Prim. Nared, Privilegij, str. 18, op. 77.

⁶³ HHStA, Hs. W 7, fol. 10v/11v; Levec, Die krainischen Landhandfesten, str. 267–268, op. 3; Nared, Kranjski deželni privilegiji, str. 51–52. *Item desgleichen habent die landtleut aus der Mettling meinem herrn herczog Ersten ze Laybach gesworen am pfinczttag vor Latere in der vasten anno domini etc. vicesimo tercio.*

⁶⁴ ARS, AS 1063, št. 574, 1444 III. 4., Ljubljana; Volčjak, Kranjski deželni privilegiji (katalog), str. 100–101.

⁵¹ Chmel, *Materialien*, I/1, str. 83, 95.

⁵² Hauptmann, *Nastanek in razvoj Kranjske*, str. 142.

⁵³ Glej op. 51.

⁵⁴ O razprtjih v habsburški dinastiji in »šahiranju« z njihovimi deželami na prelomu 14. in 15. stoletja strnjeno Nared, *Dežela*, str. 87–89.

⁵⁵ Prav tam, str. 92.

⁵⁶ ARS, AS 1063, št. 396; Volčjak, Kranjski deželni privilegiji (katalog), str. 96–97.

⁵⁷ Glej zgoraj pri op. 37.

⁵⁸ Mell, *Grundriß*, str. 147–148; Birk, Verzeichniss, V, str. CXV, št. 1242–1243.

listino z veličastnim kraljevim pečatom je dal Friderik inserirati Leopoldovo potrditev iz leta 1374 in s tem tudi osnovno privilegijsko listino goriškega grofa Albrehta. S podobno prakso so nadaljevali kasnejši deželni knezi, tako da sta bili skromni listini Leopolda IV. in Ernesta Železnega le bežen intermezzo. Istrski privilegij je Friderik potrdil že 18. februarja,⁶⁵ medtem ko sicer načrtovane potrditve Ernestovega privilegija za ožjo Kranjsko v obliki slovesne zlate bule z dodanimi členi iz štajerskega privilegijskega prava takrat ni izstavil; Kranjci so svojo zlato bulo dobili šele novembra 1460.⁶⁶

Izumrtju celjskih grofov je sledila habsburška ekspanzija v režiji Friderika III. V boju za celjsko dediščino (1457–1460) je pod deželnoknežji klobuk spravil razsežne celjske posesti,⁶⁷ potem je po Wallseejih podedoval posesti ob vzhodni istrski obali (Kastav, Reka, Veprinac, Moščenice; 1466) ter od njih odkupil Devin, Senožeče in Prem (1470–1472).⁶⁸ »Nova« Kranjska, ki je nastala s strnitvijo dotedanjih pridobitev, je bila postopoma, nekako do konca petdesetih let 15. stoletja, razdeljena na štiri glavarstva: Kranjsko z Gorenjsko, Ljubljansko kotlino in starim deželnoknežjim gospostvom v Marki; glavarstvo v Postojni in na Krasu (Postojna, Jama, Vipava, Hošperk); Istro (nekdanjo goriško Istro – Pazinsko grofijo, ki so ji bili potem priključeni Kastav, Veprinac in Moščenice) ter glavarstvo v Metliki. Prek istrskega (pazinskega) in postojnskega

glavarja ter kranjskega vicedoma so bila s Kranjsko povezana še glavarstva Devin, Trst, Reka in Por-denone.⁶⁹

Priključitev Marke in Metlike ni bila problematična in že leta 1457 je bil omenjen Andrej Hohenwarter kot habsburški glavar v Metliki.⁷⁰ Metliško glavarstvo se je po vsej verjetnosti pokrivalo s prejšnjo grofijo in je lahko prevzelo funkcijo deželne četrti, kakršne so začeli v notranjeavstrijskih deželah oblikovati v šestdesetih letih 15. stoletja. Grofija je bila razmeroma majhna, z malo plemstva, prelate sta predstavljala le metliški in nepomembni črnomaljski komtur, mestni status je imela samo Metlika. Jasno je, da grofija v času formiranja deželnih stanov kljub tradiciji in atributom samostojne dežele ni mogla imeti lastnega deželnega zbora in da so se njeni stanovi udeleževali ljubljanskih zborov. Ob tem so poudarjali svoj poseben položaj in vztrajali, naj jih na formalni ravni ne vključujejo v kranjske stanove. Govor je bil o dveh stanovskih korporacijah, »zgornjih in spodnjih deželnih stanovih«, o stanovih na Kranjskem ter v Marki in Metliki.⁷¹ Ko je cesar Maksimilijan za 4. oktober 1510 razpisal deželni zbor, pa v razpisnem pismu ni posebej omenil stanov v Marki, se »spodnji stanovi« zbora niso želeli udeležiti in so povzročili nesklepčnost. Kranjci, ki so se zbrali »v zelo majhnem številu«, so v odgovoru na Maksimilijanove zahteve zapisali, da za odsotnost deželanov iz Marke in Metlike niso krivi oni, temveč deželni knez oziroma njegova pisarna, saj je na zbor povabila le kranjske stanove in ne tudi stanov iz Marke (*landschaft in der March*), kot je bilo dotlej v navadi.⁷²

Večjo težo je imel spor med ožjo Kranjsko in metliško grofijo glede pravice do lastnega ograjnega sodišča za tamkajšnje plemstvo. Leta 1509 je moral v zadevo poseči Maksimilijan in imenovati tripartitno komisijo, sestavljeno iz dveh cesarskih svetnikov, dveh kranjskih in dveh metliških deželanov.⁷³ Ker prepiri in pritožbe niso ponehali,⁷⁴ je cesar leta 1518 ukinil posebno ograjno sodišče v Metliki ter deželane iz Marke in Metlike podredil ljubljan-

⁶⁵ Levec, *Die krainischen Landhandfesten*, str. 286, št. 10.

⁶⁶ ARS, AS 1063, št. 691, 1460 XI. 25., Dunaj; Volčjak, *Kranjski deželni privilegiji* (katalog), str. 102–103. Cesar Friderik III. je potrdil Ernestovo listino in ji dodal sedem členov oziroma pravic, povzetih iz štajerske zlate bule oziroma iz privilegijev štajerskega plemstva iz let 1277 in 1292, ki pa se naslanjata na najstarejša privilegija štajerskih ministerialov iz let 1186 in 1237. Iz štajerskih privilegijev prevzeti členi smiselno povzeto določajo: 1. Če se kranjski plemič ali plemkinja poroči z nekom s Štajerske, Koroške ali iz Avstrije, naj uživa pravo tiste dežele, v kateri prebiva. 2. Svoje sinove in hčere lahko ženijo in možijo po svoji volji. 3. Če kranjski deželan umre brez oporoke, naj za njim deduje najbližji dedič. 4. (Osebn) spori naj se rešujejo pred pričami na sodišču in ne z dvobojem – prepoved sodnega dvoboja. 5. Zemljiškoposestne spore naj se rešuje pred sodnikom in poštenimi pričami. 6. Če deželan umre brez moških potomcev, po njem deduje hči. 7. Kranjci lahko na svojih zemljiščih zidajo cerkve in cerkvenim ustanovam darujejo svoje (nepremično) premoženje. O neizstavljeni in izstavljeni kranjski zlati buli glej: Vilfan, *Zlata bula*, str. 222–228; Nared, *Privilegij*, str. 20–22; Nared, *Kranjski deželni privilegij*, str. 53–55.

⁶⁷ Na Kranjskem so Celjski sredi 15. stoletja obvladovali ta gospostva: Bela peč, Radovljica, Waldenberg, Smlednik, Polhov Gradec, Čušperk, Dobro Polje, Ribnica, Ortnek, Lož, Kočevje, Friedrichstein, Kostel, Poljane, Črnomelj, Metlika, Mehovo, Žužemberk, Radeče, Žebnik, Krško in Gračeno (Hauptmann, *Nastanek in razvoj Kranjske*, str. 138; Kosi, »Onstran gore, tostran Ogrske«, str. 139).

⁶⁸ Prim.: Chmel, *Regesta Friderici III.*, str. 439, št. 4255; Birk, *Verzeichniss*, VII, str. CCCXIV, št. 1580; str. CCCXVI, str. 1604–1605; Pirchegger, *Überblick*, str. 494–495; M. Kos, *Srednjeveški urbarji*, str. 47, 50–51; Hauptmann, *Nastanek in razvoj Kranjske*, str. 142–145.

⁶⁹ Hauptmann, *Nastanek in razvoj Kranjske*, str. 142–144; Pirchegger, *Überblick*, 497; Nared, *Dežela*, str. 78–80, op. 134.

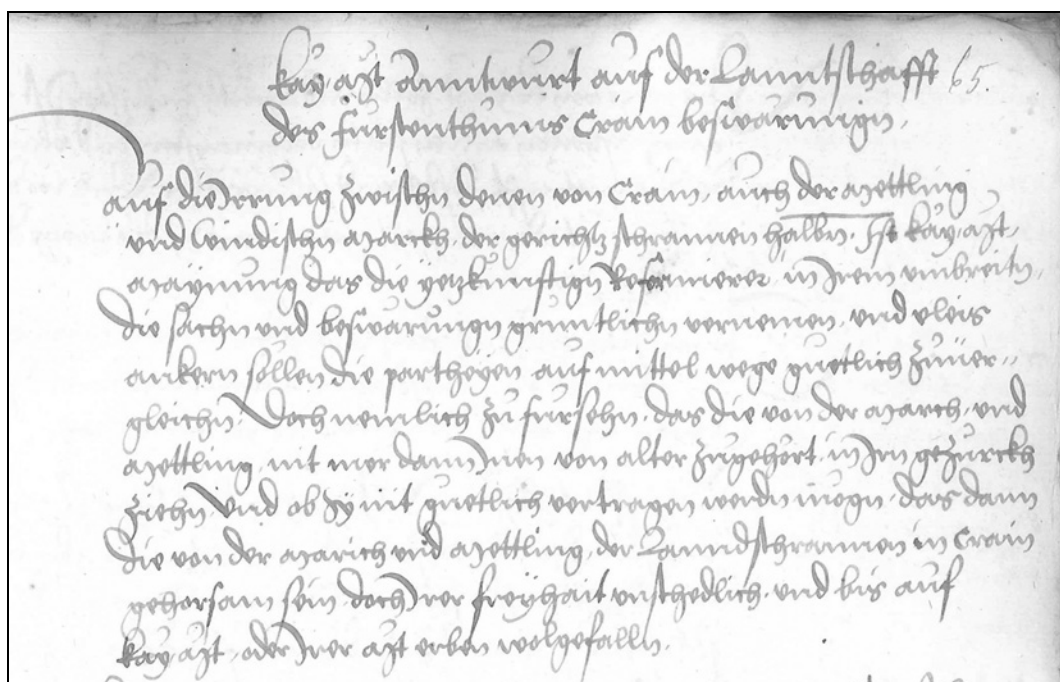
⁷⁰ Glej Nared, *Dežela*, str. 78, op. 134.

⁷¹ Za spodnjo »entiteto« so uporabljali izraze (grofija) Marka in Metlika ali pa samo (grofija) Metlika oz. (grofija) Marka. Npr.: DSKS, I, str. 45, št. 38; str. 61, št. 51.

⁷² DSKS, I, XIV, str. 39, št. 32; Štih, *Dežela Grofija*, str. 140–141. Zanimivo je, da so v pol leta mlajši deželnoknežji instrukciji za deželni zbor 7. aprila 1511 in v kredencialu za isti zbor omenjeni le kranjski stanovi (*stenden unser landschaft unsers funstentums Crayn oz. prelaten, adel, steten und merkten unsers furstentums Crain*), pa to očitno ni nikogar zbudilo (DSKS, I, str. 41, št. 34; ARS, AS 2, šk. 314 (fasc. 211), št. 11).

⁷³ DSKS, I, str. 20–21, št. 20.

⁷⁴ DSKS, I, str. 132–135, št. 102–104; DSKS, II, str. 196, št. 143.

Uvodni del odgovora cesarja Maksimilijana I. na pritožbe kranjskih deželnih stanov, v katerem naznanja dejansko ukinitve ograjnega sodišča v Metliki (ARS, AS 2, šk. 147 (fasc. 92a), s. d., s. l. [april–maj 1518, Innsbruck]).

skemu.⁷⁵ Glavni razlog za ukinitve je bil bržčas ta, da v grofiji za nemoteno delovanje plemiškega sodišča ni bilo dovolj prisednikov.⁷⁶ Pravica je formalno sicer ostala, a z dejansko ukinitvijo posebne sodišča je dolensko-belokranjska grofija izgubila najmočnejši steber svoje avtonomije.

Tudi posebno deželno pravo se je verjetno začelo že tekom 15. stoletja v praksi stapljati s kranjskim, čeprav se do konca stoletja, še celo leta 1502, sporadično omenja.⁷⁷ »Avtohtono« plemstvo v grofiji je bilo očitno precej maloštevilčno in politični ter gospodarski vpliv močnejšega plemstva iz ožje Kranjske je bržkone vzpodbudil migracijo sodnih postopkov pred ljubljansko ograjno sodišče. Kot smo že omenili, si je lahko plemstvo iz grofije za pravdanje že prej izbralo ljubljansko sodišče, na katerem so sodili po kranjskem deželnem (privilegijskem) pravu. Stapljanje »metliškega« prava z »ljublanskim« ali vsaj hkratno uporabo obeh je narekoval tudi duh časa. Že v kranjskem (in koroškem) plemiškem privilegiju iz leta 1338 namreč najdemo člen o subsidiarni rabi štajerskega prava v primerih, ki s privilegijem niso natančneje regulirani. Željo deželnega kneza po poenotenju prava v notranjeavstrijskih deželah izkazujejo tudi zlate bule treh dežel iz let 1443, 1444 in 1460, ki poenotenje prava Štajerske, Koroške in Kranjske oziroma kar nadvlado štajer-

skega prava nad koroškim in kranjskim posebej poudarjajo.⁷⁸ Vrh tega je res, da so bile osnovne premise deželnih prav teh dežel podobne in da je bilo pravo grofije v Marki in Metliki v glavnih potezah kompatibilno s kranjskim. Nekatera »metliška« določila so bila bolj prikrojena lokalnim razmeram, kranjsko (privilegijsko) pravo je bilo starejše, bolj kompleksno, natančno in izpovedno. Kakih resnih diskrepanc, ki bi bile lahko sporne v vsebinskem smislu, pa ni iskati. Mislimo si lahko, da tako posebno pravo metliške grofije kot tamkajšnje plemiško sodišče s prehodom v zgodnji novi vek nista mogla več igrati svoje vloge. Pravice pa so ostale na papirju, točneje na pergamentu.

Ceprav so deželni plemiči in nato deželni stanovni zahtevali, da se novi knez dedne poklonitve osebno udeleži, se je že Maksimilijan I. konec leta 1493 izgovoril na pomembnejše državniške opravke in je za sprejem poklonitve stanov Kranjske s priključenimi gospodstvi imenoval tri komisarje. Sredi januarja 1494 je potem na Dunaju le potrdil vse tri privilegije, Leopoldovo potrditev privilegija vitezov in oprod v Metliki in Marki 13. januarja.⁷⁹

Po Maksimilijanovi smrti, januarja 1520, se kranjski stanovi na posebej zato sklicanem poklo-

⁷⁵ DSKS, II, str. 201–202, št. 148–149.

⁷⁶ Prim. Vilfan, Valvasorjevo poročilo, str. 87–88.

⁷⁷ Glej op. 44.

⁷⁸ O tem nazadnje Nared, Kranjski deželni privilegiji, str. 43, 53–55.

⁷⁹ ARS, AS 1063, št. 908, 1494 I. 13., Dunaj; št. 907, 1494 I. 10., Dunaj (Kranjska); Levec, Die krainischen Landhandfesten, str. 287, št. 13–15; Volčjak, Kranjski deželni privilegiji (katalog), str. 106–109.

nitvenem deželnem zboru niso hoteli pokloniti štirim pooblaščenecem kralja Karla V. in nadvojvode Ferdinanda I. oziroma njunih avstrijskih regentov.⁸⁰ Osebni prisegi novih knezov so se bili sicer pripravljeni odreči, saj so razumeli, da brata ne moreta priti osebno. Vztrajali pa so pri tem, da komisariji prisežejo prvi. Plemstvo – že leta 1277 štajersko, z določilom o subsidiarnosti štajerskega prava v privilegiju iz leta 1338 ter zlato bulo iz let 1444 oziroma 1460 pa tudi koroško in kranjsko – si je namreč zagotovilo pravico, da je dolžno priseči zvestobo novemu deželnemu knezu le, če jim je ta prej s prisego obljubil, da bo spoštoval njihove svoboščine. Gre za famozno določilo o pogojnosti dedne poklonitve oziroma o zaporedju priseg.⁸¹ Nova deželna kneza se s tako neposlušnostjo nista mogla strinjati in že julija istega leta so stanovi Kranjske s priključenimi gospostvi sklonili glave. Po dolgih in ostrih pogajanjih so vendarle prisegli prvi, nakar sta dva komisarija prisegla v imenu deželnih knezov in obljubila od knezov do konca leta izposlovati potrditev prisega skupaj z izjavo, da so jima stanovi s tem, ko so prisegli prvi, naredili uslugo, ki ne bo škodovala deželnim svoboščinam. V istem času naj bi brata potrdila deželne privilegije.⁸² Karel je potrditve vseh treh privilegijev res izdal v obljubljenem roku, 25. oktobra 1520 v Aachnu,⁸³ Ferdinand pa je privilegije ožje Kranjske, Istre ter Marke in Metlike potrdil šele 14. in 16. novembra 1523 v Dunajskem Novem mestu.⁸⁴ Potrditvi za Marko in Metliko se nekoliko razlikujeta. Karel je namreč inseriral listino grofa Albrehta iz leta 1365 ter je potrditvi Leopolda III. (1374) in Maksimilijana I. (1494) le omenil,

medtem ko je Ferdinand inseriral Maksimilijanovo listino ter z njo tudi kompletno vsebino Leopoldove potrditve in osnovnega privilegija iz leta 1365.⁸⁵

V drugi polovici 16. stoletja, ko so deželni stanovi kot nosilci deželne avtonomije in kuratorji deželnih privilegijev dosegli vrhunec moči in vpliva, je Kranjska s priključenimi gospostvi doživela dve dedni poklonitvi in tri potrditve deželnih privilegijev. Nadvojvoda Karel II. je 28. aprila 1564 v Ljubljani poslušal *ayds pflich*, ki mu jo je prebral deželni glavar, nato pa vstal, snel baretko z glave in pred deželani z dvignjenimi prsti prisegel, da bo spoštoval njihove pravice, privilegije in stare običaje. Nato je spet sedel na lesen (pre)stol, ki so ga dali stanovi stesati prav za to priložnost.⁸⁶ Sledila je prisega kranjskih deželnih stanov. Do pisne potrditve privilegijev, še vedno ločeno za Kranjsko, Marko in Metliko ter Istro, je prišlo šele 1. maja 1567 v Gradcu.⁸⁷ V potrditveno listino, namenjeno »dragim zvestim vitezom in oprodam iz naših gospostev Metlike in Marke« je dal deželni knez po vzoru strica Karla V. inserirati le osnovni privilegij iz leta 1365, potrditve iz let 1374 (Leopold III.), 1494 (Maksimilijan I.) in 1520 (Karel V.) pa so samo omenjene. Struktura metliškega privilegija tako odstopa od »klasičnega« modela v ročinu za ožjo Kranjsko, saj so v slednjem z insertom Ferdinandove potrditve iz leta 1523 vključene vse prejšnje potrditve, razen Karlove iz leta 1520. Nasploh so potrditve za Marko in Metliko (ter Istro) sestavljene manj sistematično (vzorčno) od kranjskih.

Bistvena novost je nastopila čez slaba tri desetletja. Rudolf II., rimsko-nemški cesar in avstrijski nadvojvoda, ki formalno sploh ni bil kranjski deželni knez,⁸⁸ je namreč 3. decembra 1593 v Pragi izstavil listino v obliki 19-listnega libela, s katero je skupaj potrdil dotedanje privilegijske listine za Kranjsko, Marko in Metliko ter Istro in Kras. »Metliški« privilegij Karla II. iz leta 1567 je skupaj z inseriranim osnovnim privilegijem ter omembo potrditev iz let 1374, 1494 in 1520 na listih 10r–13r.⁸⁹ S skupno potrditvijo je Rudolf končal prakso ločenega potrjevanja privilegijev za teritorialne komplekse, ki so se že vsaj pol stoletja prej dejansko

⁸⁰ Za imenovanje in pooblastila (med glavnimi nalogami je bil sprejem dedne poklonitve v imenu obeh bratov) trinajstčlanskega regimenta vseh nižje- in gornjeavstrijskih dežel glej: ARS, AS 1063, št. 1175, 1519 VII. 12., Bruselj; št. 1176, 1519 VII. 27., Barcelona; Vilfan, Kranjski deželni stanovi, str. 239.

⁸¹ Več o tem (z nadaljnjimi bibliografskimi napotki): Nared, Privilegij, str. 14–16; Nared, *Dežela*, str. 71–72, 191–192.

⁸² ARS, AS 2, šk. 315 (fasc. 211), št. 119–123; AS 1063, št. 1187, 1520 VII. 10., Ljubljana; št. 1188, 1520 VII. 11., Ljubljana; Vilfan, Kranjski deželni stanovi, str. 239–244. Zanimivo je, da so kranjski stanovi poklon nadvojvodi Ferdinandu I. zavrnili tudi naslednje leto. Nova deželna kneza sta se namreč s pogodbo iz Wormsa (1521) pogodila, da dobi nadvojvoda Ferdinand I. obe Avstriji, Štajersko, Koroško in Kranjsko, Karel (kot cesar V., kot španski kralj I.) pa si je poleg Burgundije in gornjeavstrijskih dežel (Tirolske in Prednjih dežel) pridržal Goriško, nekdanj ortenburški del Koroške, Pustriško dolino, pridobitve v Furlaniji, Trst, Kras, Istro in metliško grofijo. Taka razdelitev je Kranjski ocepila priključena gospostva iz dediščine istrske linije goriških grofov, zato so kranjski stanovi julija 1521 spet zavrnili dedni poklon nadvojvodi Ferdinandu. Zaradi razdelitve dežele so se uprli tudi Korošci. Februarja 1522 (bruseljska pogodba) je Karel ustregel Ferdinandovi prošnji in mu odstopil sporna ozemlja na Koroškem in Kranjskem. Glej: Vilfan, Kranjski deželni stanovi, str. 247–253; Štih, *Dežela Grofija*, str. 142–143.

⁸³ ARS, AS 1063, št. 1190–1193.

⁸⁴ ARS, AS 1063, št. 1216–1218.

⁸⁵ Glej tudi: Volčjak, Kranjski deželni privilegiji (katalog), str. 128–129, 132–133.; Levec, Die krainischen Landhandfesten, str. 288–289, št. 25, 29.

⁸⁶ Glej Volčjak, Kranjski deželni privilegiji (katalog), str. 156. Scenarij (štajerske) dedne poklonitve iz leta 1564 glej v ARS, AS 1073, I–8r, fol. 19v (28v).

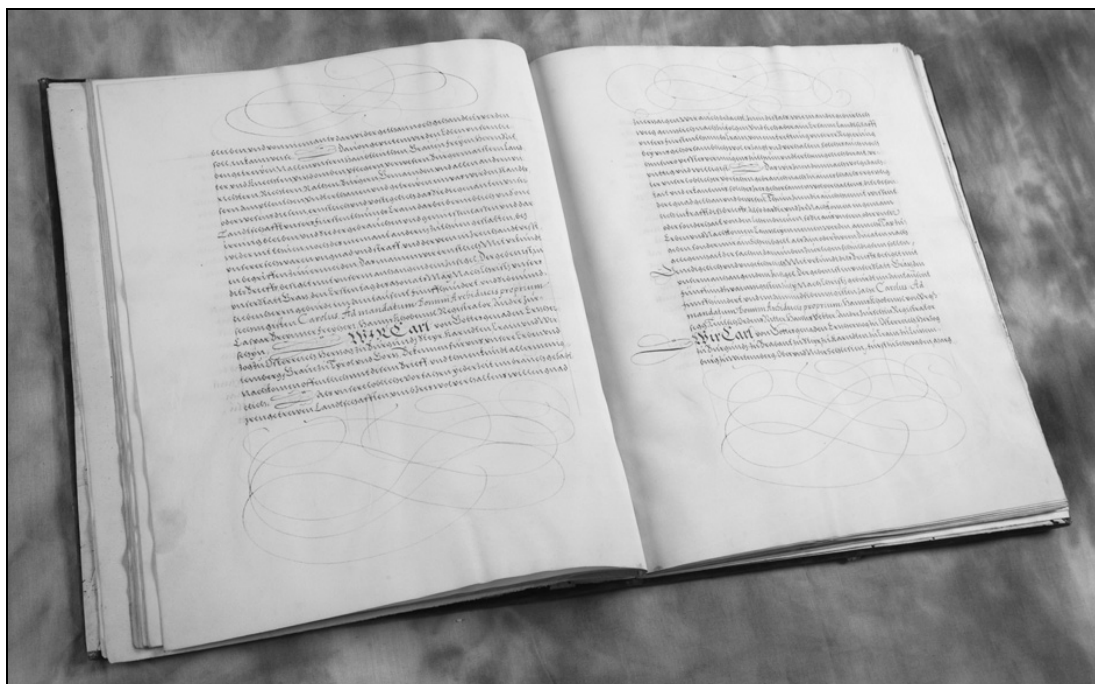
⁸⁷ ARS, AS 1063, št. 1561–1563; Volčjak, Kranjski deželni privilegiji (katalog), str. 136–141.

⁸⁸ Po smrti Karla II. sta Notranjo Avstrijo namesto mladotnega Ferdinanda kot regenta upravljala cesarjeva brata Ernest (1590–93) in Maksimilijan (1593–95). Štih – Simoniti, *Na stičišču svetov*, str. 252.

⁸⁹ ARS, AS 1063, št. 1822, 1593 XII. 3., Praga; Volčjak, Kranjski deželni privilegiji (katalog), str. 142–143; Levec, Die krainischen Landhandfesten, str. 292, št. 50.

Zadnja ločena potrditev privilegija za Marko in Metliko (ARS, AS 1063, št. 1562, 1567 V. 1., Gradec).

Prva skupna potrditev privilegijskih listin za Kranjsko, Marko in Metliko ter Istro in Kras (ARS, AS 1063, št. 1822, 1593 XII. 3., Praga).

zlili v kneževino Kranjsko s priključenimi gospodvi. Skupna potrditev je Kranjsko še *de iure* povezala v eno deželo. V resnici se je »metliška« samostojnost topila že od srede 15. stoletja naprej. K temu so pripomogli skupni deželni zbori, skupna (turška) nevarnost, skupna obramba in konec koncev premoženje, ki so ga številni imeli na Kranjskem in v grofiji. Ukinitev metliškega ograjnega sodišča in posebnega glavarstva (glavar se omenja zadnjič leta 1556, upravitelj glavarstva pa 1663⁹⁰) ter končno skupna potrditev deželnih privilegijev so bili samo formalni žebli v krsti samostojne grofije v Marki in Metliki.⁹¹ Tudi stanovi z nekdanj goriških posesti na Dolenjskem in v Beli krajini so bili že konec 15. stoletja brez dvoma del kranjskih deželnih stanov. Za »mir v hiši« jih je bilo treba le posebej omeniti, pa še pri tem je šlo prej za nečimrnost in mahanje s starimi privilegiji kot za resen vsebinski argument.

Ko je leta 1597 v Ljubljano prišel nadvojvoda (in kasnejši cesar) Ferdinand II., je bila poklonitev podobna oni iz leta 1564.⁹² Knez je nato konec leta potrdil Rudolfovo listino ter v potrditev vključil še potrditvi privilegijev o odpravi ekspektanc na kranjske fevde (izstavili oziroma potrdili so jih Maksimilijan I. 1510, Ferdinand I. 1523 in Karel II. 1567) in odpustu osebne udeležbe pri podeljevanju fevdov (Karel II. 1568).⁹³

S to potrditvijo se je »doba razvoja deželnih ročinov«,⁹⁴ ko je vsak novi deželni knez potrdil prednikove privilegije in jih eventualno obogatil z dodanimi privilegijskimi listinami, dejansko končala. Nastopila je doba formalne veljavnosti deželnih privilegijev, ki je le stežka zameglila porast moči knežjega absolutizma. Niti potrditev obstoječih privilegijev ni bila več samoumevna. Ferdinand III. (1637–1657) in Jožef (1705–1711) kot kranjska kneza deželnih ročinov nista potrdila ne ob prevzemu vlade ne kdaj kasneje, čeprav je Ferdinand III. leta 1631 in 1651 (skupaj s sinom Ferdinandom IV.) v Ljubljani prek komisarjev opravil dedno poklonitev.⁹⁵ Kranjski deželni ročin sta nato potrdila še cesarja Leopold I. 13. septembra 1660⁹⁶ in Karel VI. v kar 54 listov obsegajočem libelu z dne 14. marca 1736.⁹⁷

⁹⁰ Prim. Golec, Črnomelj, str. 163, op. 10.

⁹¹ Štih, Dežela Grofija, str. 141–143; Vilfan, *Pravna zgodovina*, str. 197, 206; Levec, Die krainischen Landhandfesten, str. 279–281.

⁹² ARS, AS 1073, I-7r, str. 77–78.

⁹³ ARS, AS 1063, št. 1878, 1597 XII. 20., Gradec; Levec, Die krainischen Landhandfesten, str. 281–282, 292; Volčjak, Kranjski deželni privilegiji (katalog), str. 144–145.

⁹⁴ Vilfan, Deželni ročini, str. 66–67.

⁹⁵ ARS, AS 2, šk. 86 (fasc. 51).

⁹⁶ ARS, AS 1063, št. 2528, 1660 IX. 13., Ljubljana.

⁹⁷ ARS, AS 1063, št. 2887, 1736 III. 14., Dunaj; Volčjak, Kranjski deželni privilegiji (katalog), str. 146–149.

VIRI IN LITERATURA

KRATICE

DSKS – Deželnozborski spisi kranjskih stanov (glej Verbič, Marija)

GZL – Gradivo za zgodovino Ljubljane v srednjem veku (glej Otorepec, Božo)

MDC – Monumenta historica ducatus Carinthiae (glej Wiessner, Hermann)

ARHIVSKI VIRI

ARS – Arhiv Republike Slovenije (Ljubljana)

AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. registratura: šk. 86 (fasc. 51), 147 (92a), 314–316 (211)

AS 920, Levec Vladimir: fasc. 3

AS 1063, Zbirka listin

AS 1073, Zbirka rokopisov: I-7r, I-8r

HHStA – Haus-, Hof- und Staatsarchiv (Wien)

AUR – Allgemeine Urkundenreihe

FAA – Fürstlich Auersperg'sches Archiv, Abteilung XXIII, Urkunden

Hs. – Handschriftensammlung: W 7, W 10

OBJAVLJENI VIRI

Birk, Ernst: Verzeichniss der Urkunden zur Geschichte des Hauses Habsburg. V: Lichnowsky, Ernst Maria: *Geschichte des Hauses Habsburg*, V., VII., VIII. Theil. Wien : Schaumburg und Compagnie, 1841, 1843, 1844.

Bischoff, Ferdinand: *Steiermärkisches Landrecht des Mittelalters*. Graz : Leuschner & Lubensky, 1875.

Bizjak, Matjaž - Preinfalk, Miha: *Turjaška knjiga listin II. Dokumenti iz 15. stoletja*. Thesaurus memoriae, Fontes 8. Ljubljana : Založba ZRC, ZRC SAZU, 2009.

Chmel, Joseph: *Actenstücke und Briefe zur Geschichte des Hauses Habsburg im Zeitalter Maximilians I. Aus Archiven und Bibliotheken*, Bd. 3. Wien : Akademie der Wissenschaften, 1858.

Chmel, Joseph: Nachträge zur Geschichte K. Friedrichs IV. *Notizenblatt. Beilage zum Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen*, I, 1851, str. 47–48.

Chmel, Joseph: *Materialien zur österreichischen Geschichte. Aus Archiven und Bibliotheken*. Bd. I/1, I/2. Graz : Akademische Druck- u. Verlagsanstalt, 1971 (Unveränderter Nachdruck der Ausgabe Linz 1832 und Wien 1837).

Chmel, Joseph: *Regesta chronologico-diplomatica Friderici IV. Romanorum regis (imperatoris III.)*. Auszug aus den im k. k. geheimen Haus-, Hof- und Staatsarchive zu Wien sich befindenden Reichsregistraturbücher vom Jahre 1440–1493. *Nebst Auszügen aus Original-Urkunden, Manuskripten*

- und Büchern*, Abt. I: 1440–1452; Abt. II: 1452–1493. Hildesheim : Georg Olms, 1962 (Unveränderter reprografischer Nachdruck der Ausgabe Wien 1838–40).
- Kos, Milko: Iz metliškega mestnega arhiva. *Etnolog*, 10–11, 1937–1939, str. 25–49.
- Kos, Milko: *Srednjeveški urbarji za Slovenijo 3. Urbarji Slovenskega primorja 2. Viri za zgodovino Slovencev 3*. Ljubljana : SAZU, 1954.
- Nared, Andrej: Objava in prevod privilegijev kranjskega plemstva (1338) ter plemstva v Marki in Metliki (1365). *Kranjski deželni privilegiji 1338–1736* (ur. Andrej Nared in Jure Volčjak). Ljubljana : Arhiv Republike Slovenije, 2008, str. 69–77.
- Otorepec, Božo: *Gradivo za zgodovino Ljubljane v srednjem veku*. Zv. X. Ljubljana : Mestni arhiv, 1965.
- Preinfalk, Miha - Bizjak, Matjaž: *Turjaška knjiga listin I. Listine zasebnih arhivov kranjske grofovske in knežje linije Turjaških (Auerspergov) 1 (1218–1400)*. Thesaurus memoriae, Fontes 6. Ljubljana : Založba ZRC, ZRC SAZU, 2008.
- Schwind, Ernst von - Dopsch, Alphons: *Ausgewählte Urkunden zur Verfassungsgeschichte der deutsch-österreichischen Erblande im Mittelalter*. Innsbruck : Wagner, 1895.
- Valvasor, Johann Weichard: *Die Ehre des Hertzogthums Crain*. Buch X, XI. Laybach - Nürnberg : Wolfgang Moritz Endter, 1689.
- Verbič, Marija: *Deželnozborski spisi kranjskih stanov*, I. del (1499–1515), II. del (1516–1519). Publikacije Arhiva SRS, Viri 1–2. Ljubljana : Arhiv SRS, 1980, 1986.
- Volčjak, Jure: *Kranjski deželni privilegiji 1338–1736* (Katalog razstave). *Kranjski deželni privilegiji 1338–1736* (ur. Andrej Nared in Jure Volčjak). Ljubljana : Arhiv Republike Slovenije, 2008, str. 79–157.
- Wiessner, Hermann: *Monumenta historica ducatus Carinthiae: geschichtliche Denkmäler des Herzogthums Kärnten*, Bd. X. Klagenfurt : Geschichtsverein für Kärnten, 1968.
- LITERATURA**
- Brunner, Otto: *Land und Herrschaft. Grundfragen der territorialen Verfassungsgeschichte Österreichs im Mittelalter*. Darmstadt : Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1984 (Unveränderter Nachdruck der Ausgabe Wien 1965).
- Costa, Etbin Henrik: Ein Beitrag zur Geschichte des Ständewesens in Krain. *Mittheilungen des historischen Vereins für Krain*, 14, 1859, str. 29–31, 35–39, 45–52.
- De Franceschi, Camillo: *Storia documentata della Contea di Pisino. Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria*, n. s., vol. X–XII, 1964, str. I–X + 1–516.
- Golec, Boris: Črnomelj od nastanka trške naselbine do izgube mestne avtonomije. *Črnomaljski zbornik. Zbornik historičnih razprav ob 780-letnici prve omembe naselja in 600-letnici prve omembe Črnomlja kot mesta* (ur. Janez Weiss). Črnomelj : Občina Črnomelj, 2008, str. 161–207.
- Grafenauer, Bogo: *Kranjska. Enciklopedija Slovenije* (ur. Marjan Javornik), 5. zv. Ljubljana : Mladinska knjiga, 1991, str. 389–391.
- Hauptmann, Ludmil: Entstehung und Entwicklung Krains. *Erläuterungen zum Historischen Atlas der österreichischen Alpenländer*, I. Abteilung, 4. Teil. Wien : Adolf Holzhausens Nachfolger, 1929, str. 315–453.
- Hauptmann, Ljudmil: *Nastanek in razvoj Kranjske. Razprave in eseji 45*. Ljubljana : Slovenska matica, 1999.
- Hellbling, Ernst C.: *Österreichische Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte. Ein Lehrbuch für Studierende*. Rechts- und Staatswissenschaften 13. Wien : Springer, 1956.
- Kern, Fritz: Recht und Verfassung im Mittelalter. *Historische Zeitschrift*, 120/Dritte Folge 24, 1919, str. 1–79.
- Komac, Andrej: *Od mejne grofije do dežele. Ulrik III. Spanheim in Kranjska v 13. stoletju*. Thesaurus memoriae, Dissertationes 5 (ur. Miha Kosi). Ljubljana : Založba ZRC, ZRC SAZU, 2006.
- Kos, Dušan: *Bela krajina v poznem srednjem veku*. Zbirka Zgodovinskega časopisa 4. Ljubljana : ZZDS, 1987.
- Kos, Milko: *Gradivo za historično topografijo Slovenije (za Kranjsko do leta 1500) I (A–M)*. Ljubljana : SAZU, 1975.
- Kosi, Miha: Dežela, ki je ni bilo. Posavinje med Kranjsko in Štajersko od 11. do 15. stoletja. *Studia Historica Slovenica*, 8, 2008, št. 2–3, str. 527–564.
- Kosi, Miha: »Onstran gore, tostran Ogrske« (Bela krajina v poznem srednjem veku). *Črnomaljski zbornik. Zbornik historičnih razprav ob 780-letnici prve omembe naselja in 600-letnici prve omembe Črnomlja kot mesta* (ur. Janez Weiss). Črnomelj : Občina Črnomelj, 2008, str. 119–157.
- Lackner, Christian: *Hof und Herrschaft. Rat, Kanzlei und Regierung der österreichischen Herzöge (1365–1406)*. Wien - München : Oldenbourg, 2002 (=Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung, Ergänzungsband, 41).
- Levec, Wladimir: Die krainischen Landhandfesten. Ein Beitrag zur österreichischen Rechtsgeschichte. *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung*, 19, 1898, str. 244–301.
- Luschin von Ebengreuth, Arnold: Die steirischen Landhandfesten. Ein kritischer Beitrag zur Geschichte des ständischen Lebens in Steiermark. *Beiträge zur Kunde steiermärkischer Geschichts-Quellen*, 9, 1872, str. 119–207.

- Mell, Anton: *Grundriß der Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte des Landes Steiermark*. Graz - Wien - Leipzig : Leuschner & Lubensky, 1929.
- Nared, Andrej: *Dežela - knez - stanovi. Oblikovanje kranjskih deželnih stanov in zborov do leta 1518*. Thesaurus memoriae, Dissertationes 7. Ljubljana : Založba ZRC, ZRC SAZU, 2009.
- Nared, Andrej: Kranjska in njeni deželni stanovi. *Kranjski deželni privilegiji 1338–1736* (ur. Andrej Nared in Jure Volčjak). Ljubljana : Arhiv Republike Slovenije, 2008, str. 9–33.
- Nared, Andrej: Kranjski deželni privilegiji (ročini) 1338–1736. *Kranjski deželni privilegiji 1338–1736* (ur. Andrej Nared in Jure Volčjak). Ljubljana : Arhiv Republike Slovenije, 2008, str. 35–67.
- Nared, Andrej: Privilegij kranjskega plemstva iz leta 1338 – temelj stanovsko-monarhičnega dualizma. *Med Srednjo Evropo in Sredozemljem. Vojetov zbornik* (ur. Sašo Jerše et al.). Ljubljana : Založba ZRC, 2006, str. 3–31.
- Nared, Andrej: Sezname kranjskega plemstva in kranjskih deželnih stanov. *Zbornik ob osemdesetletnici Petra Ribnikarja*. Ljubljana : Arhivsko društvo Slovenije, 2005 (=Arhivi, 28, 2005, št. 2), str. 313–334.
- Otorepec, Božo: *Srednjeveški pečati in grbi mest in trgov na Slovenskem*. Ljubljana : Slovenska matica, 1988.
- Pirchegger, Hans: Überblick über territoriale Entwicklung Istriens. *Erläuterungen zum Historischen Atlas der österreichischen Alpenländer*, I. Abteilung, 4. Teil. Wien : Adolf Holzhausens Nachfolger, 1929, str. 485–501.
- Štih, Peter: Celjski grofje, vprašanje njihove deželno-knežje oblasti in dežele Celjske. *Grafenauerjev zbornik* (ur. Vincenc Rajšp et al.). Ljubljana : ZRC SAZU et al., 1996, str. 227–256.
- Štih, Peter: Dežela Grofija v Marki in Metliki. *Vilfanov zbornik: pravo - zgodovina - narod / Recht - Geschichte - Nation* (ur. Vincenc Rajšp in Ernst Bruckmüller). Ljubljana : Založba ZRC, ZRC SAZU, 1999, str. 123–145.
- Štih, Peter: Goriški grofje in geneza Pazinske grofije. *Acta Histriae*, III, 1994, str. 55–69.
- Štih, Peter: *Goriški grofje ter njihovi ministeriali in militi v Istri in na Kranjskem*. Ljubljana : Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1994, 2007.
- Štih, Peter - Simoniti, Vasko: *Na stičišču svetov. Slovenska zgodovina od prazgodovinskih kultur do konca 18. stoletja*. Ljubljana : Modrijan, 2009.
- Vilfan, Sergij: Deželni ročini kot vir naše ustavne zgodovine. *Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo*, 25–26, 1944–1945, str. 65–84.
- Vilfan, Sergij: Deželno pravo. *Enciklopedija Slovenije* (ur. Marjan Javornik), 2. zv. Ljubljana : Mladinska knjiga, 1988, str. 254.
- Vilfan, Sergij: Kranjski deželni stanovi proti znanilcem absolutizma po smrti cesarja Maksimilijana. *Zbornik znanstvenih razprav*, 54, 1994, str. 233–255.
- Vilfan, Sergij: *Pravna zgodovina Slovencev od nastitve do zloma stare Jugoslavije*. Ljubljana : Slovenska matica, 1961.
- Vilfan, Sergij: Prek gospodstev do dežel. *Dokumenti slovenstva* (ur. Jože Žontar). Ljubljana : Cankarjeva založba, 1994, str. 40–46.
- Vilfan, Sergij: Valvasorjevo poročilo o županskih sodiščih. *Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo*, 24, 1943, str. 84–89.
- Vilfan, Sergij: Zlata bula Kranjcev. *Zbornik znanstvenih razprav*, 53, 1993, str. 219–229.

S U M M A R Y

Privilege law of the County in the Windic March and Metlika

In the mid-14th century the conglomerate of estates, rights and provincial courts, which the Counts of Gorizia had acquired in Lower Carniola and White Carniola, became known as the County in the Windic March and Metlika. The conglomerate comprised ten castles, namely, seven in the Windic March (Šumberk, Kozjak, Žužemberk, Soteska, Rožek, Mehovo, Hmeljnik) and three in White Carniola (Metlika, Gradac, Črnomelj). The county had its own specific provincial law. The latter was contained in the privilege of 29 April 1365, with which Count Albrecht III confirmed the rights and freedoms of knights and squires in the county. The privilege was the basic legal document of the small autonomous Gorizian province. It regulated various levels of judicature (including the noble court), feudal, inheritance- and property-related issues, as well as military service. According to the privilege, the county was essentially an autonomous province with its own provincial law, its own provincial duke exercising supreme judicial and military authority, and its own commissioner acting as the duke's proxy.

When in 1374 the County in the Windic March and Metlika passed under the Habsburgs in compliance with the contract of inheritance, the Habsburg dukes Albrecht III and Leopold III confirmed the specific law of the County of Metlika by inserting Albrecht's privilege in its entirety to the new (confirmation) privilege. Thus began the compilation of »Metlika« and, indirectly, Carniolan *Landhandfeste*. The *Landhandfeste* were a collection of provincial privileges that composed the constitution of provincial estates. Each provincial duke was

required to pledge his observance of the provincial privileges at the ceremony of hereditary homage and then re-confirm them in writing. The Habsburgs as provincial dukes confirmed the privilege of the County in the Windic March and Metlika (White Carniola) and local nobility on a fairly regular basis: Leopold IV in 1407, Ernest the Iron in 1414, Frederick V/III in 1444, Maximilian I in 1494, Karl V in 1520, Ferdinand I in 1523, and Karl II in 1567. Until 1567, the Metlika privilege was confirmed separately from that for Carniola proper (where the basic charter dates back to 1338) and that for the Istrian County (Pazin). Emperor Rudolf II combined all three confirmations into a single charter or libel in 1593, thus uniting the seigniorship in the Windic March and Metlika with

Carniola also on a symbolical level. Namely, the special noble court in Metlika had already been abolished by 1518 and the Metlika district government dissolved by the mid-16th century. The consolidated collection of Carniolan privileges was later confirmed in 1597 (Ferdinand II), in 1660 (Leopold I) and in 1736 (Karl VI). The specific (provincial) privilege law for the Windic March and Metlika was formally used for almost four centuries, except, as sources suggest, in the administration of justice, which was exercised only until the beginning of the 16th century, when the separate noble court was dissolved and the »Ljubljana«, i.e. Carniolan law gradually prevailed together with the jurisdiction of the noble court of Ljubljana.